

*Кучерук Оксана Сергіївна,
аспірант кафедри теорії і методики професійної освіти
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди*

Постановка проблеми. У всьому світі, у тому числі й в Україні, тривалий час панувала “сеґреґативна” модель навчання громадян з обмеженими можливостями здоров'я, що передбачала навчання цих осіб у спеціальних загальноосвітніх школах-інтернатах. Така модель штучно позбавляла дітей з обмеженими можливостями здоров'я права перебувати у звичайному оточенні, серед своїх однолітків, які не мають проблем зі здоров'ям. Протягом останніх років за рекомендаціями ЮНЕСКО у багатьох країнах світу (у першу чергу, високорозвинутих) було змінено модель навчання дітей з обмеженими можливостями здоров'я із “сеґреґативної” на “інклюзивну”, що передбачає організацію спільного навчання осіб з обмеженими можливостями здоров'я та їхніх здорових однолітків у загальноосвітніх навчальних закладах шляхом створення необхідних умов для такого навчання до потреб і можливостей осіб з обмеженими можливостями здоров'я. В свою чергу питання щодо необхідності переходу до інклюзивного навчання осіб з обмеженими можливостями здоров'я в українській системі освіти знайшло своє відображення у низці державних документів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогодні існує певний теоретико-науковий доробок з різних аспектів нормативно-правового захисту інвалідів. Зокрема, серед вітчизняних науковців та практиків слід відзначити М. Авраменка, С. Богданова, Н. Борецьку, О. Макарову, С. Мельника, К. Міщенко, В. Скуратівського, В. Сушкевича та ін. Вивченням ж законодавчої бази України з питань права на освіту для дітей з обмеженими можливостями здоров'я займалися – Т. Калініна, А. Колупаєва, Ю. Найда, Г. Сіліна, Н. Софій та ін.

Мета статті полягає в обґрунтуванні специфіки законодавчої бази України як соціально-правової умови забезпечення рівних можливостей для дітей з обмеженими можливостями здоров'я.

Виклад основного матеріалу дослідження. Унаслідок світових процесів глобалізації, демократизації і гуманізації, під впливом досвіду європейського освітнього простору, в українській системі освіти спостерігається процес модернізації, який включає в себе низку процесів, зокрема і поступовий перехід до інклюзивної моделі навчання.

Що стосується України, то положення щодо інклюзії та здобуття освіти дітьми з обмеженими можливостями здоров'я відображено і в українських державних документах. Зокрема, щодо законів України з питань прав інвалідів, то в статті 21 Закону України “Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні”, прийнятого 21 березня 1991 року, говориться, що “держава гарантує інвалідам дошкільне виховання, здобуття освіти на рівні, який відповідає їх здібностям і можливостям” [1].

У Законі “Про освіту”, від 23 травня 1991 року, у статті 3, вказано, що “громадяни України мають право на безкоштовну освіту в усіх державних навчальних закладах незалежно від стану здоров'я”. У статті 37 зазначеного закону говориться, що “для дітей, які потребують тривалого лікування, створюються дошкільні навчальні заклади, загальноосвітні санаторні школи-інтернати, дитячі будинки. Навчальні заняття з такими дітьми проводяться також у лікарнях, санаторіях, удома” [2].

Серед законів України в галузі освіти виділимо Закон “Про загальну середню освіту”, прийнятий 13 травня 1999 року, в якому у статті 21 говориться, що “діти з вадами слуху, зору, опорно-рухового апарату мають забезпечуватися засобами індивідуальної корекції в порядку установами Кабінетом Міністрів України” [3].

Чинне місце серед актів Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України займає Концепція Державного стандарту спеціальної освіти дітей з особливими потребами, схвалена рішенням колегії Міністерства освіти і науки та Президії Академії педагогічних наук України, від 23 червня 1999 року, спрямована на забезпечення дітям з особливими потребами (з порушеннями зору, слуху, з мовною патологією, з розумовою недостатністю, затримкою психічного розвитку, дитячим церебральним паралічем) рівних можливостей для отримання ранньої корекційної допомоги, здобуття освіти [6].

У постанові Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2000 року “Про схвалення Концепції ранньої соціальної реабілітації дітей-інвалідів” було констатовано, що існуюча система утримання дітей-інвалідів у спеціальних інтернатних установах забезпечує потреби всього 20 відсотків дітей-інвалідів. При цьому відірваність дітей від сім'ї, від звичного та біологічно близького оточення посилює психологічний тиск на дитину.

У Законі України “Про охорону дитинства”, прийнятого 26 квітня 2001 року, в статті 19 зазначено, що “для дітей-інвалідів та інвалідів з дитинства, які потребують опіки та стороннього догляду, органи управління освіти, за згодою батьків дітей або осіб, які їх замінюють, забезпечують навчання в загальноосвітніх і спеціальних закладах за відповідними навчальними програмами, у тому числі й домашніх умовах. Тоді як діти-інваліди та інваліди з дитинства, які перебувають у реабілітаційних закладах, закладах та установах системи охорони здоров'я, системи праці та соціального захисту населення, мають право на здобуття освіти за індивідуальними навчальними програмами, які узгоджуються з індивідуальними програмами реабілітації дітей-інвалідів та інвалідів з дитинства”.

У статті 26 цього ж закону вказано, що “забороняється дискримінація дітей-інвалідів і дітей з вадами розумового чи фізичного розвитку. Дітям-інвалідам і дітям з вадами розумового чи фізичного розвитку надається можливість отримати базову, професійно-технічну та вищу освіту, у тому числі в домашніх умовах. Таким дітям гарантується безоплатне забезпечення засобами індивідуальної корекції” [4].

Прийнята 5 липня 2004 року Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти для дітей, які потребують корекції фізичного та/або розумового розвитку”, ставить перед собою завдання затвердити Державний стандарт початкової загальної освіти для дітей, які потребують корекції фізичного та/або розумового розвитку.

Перед Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України, Національній академії педагогічних наук на основі Державного стандарту початкової загальної освіти для дітей, які потребують корекції фізичного та/або розумового розвитку, затвердженого цією постановою, розробити та запровадити протягом 2004–2008 років науково-методичне забезпечення початкової загальної освіти таких дітей.

Державний стандарт початкової загальної освіти для дітей, які потребують корекції фізичного та/або розумового розвитку (далі – Державний стандарт), установлює державні вимоги до змісту освіти таких дітей, а також державні гарантії в набутті такої освіти.

Цей Державний стандарт застосовується з метою забезпечення: рівного доступу до якісної освіти дітей, які потребують корекції фізичного та/або розумового розвитку; наступництва між дошкільною та початковою загальною освітою; особистісно зорієнтованого навчально-виховного процесу; створення передумов для запровадження інтегрованого навчання дітей, які потребують корекції фізичного та/або розумового розвитку.

Вирішити питання забезпечення перевезення дітей-інвалідів у візках спеціально пристосованими автобусами до місць навчання й дому; ужити заходів щодо пристосування загальноосвітніх навчальних закладів до потреб дітей з інвалідністю ставити перед собою Указ Президента України “Про першочергові заходи щодо створення сприятливих умов життєдіяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями”, від 1 червня 2005 року.

Головним завданням Указу Президента України “Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні” від 4 липня 2005 року є забезпечити створення належних умов для здобуття якісної освіти дітьми, які потребують корекції фізичного та/або розумового розвитку, їх соціальної адаптації.

У Законі України “Про реабілітацію інвалідів в Україні”, прийнятого 6 жовтня 2005 року, в статті 12 зазначено, що “систему реабілітації інвалідів, дітей-інвалідів складають: спеціальні загальноосвітні школи (школи-інтернати) – загальноосвітні навчальні заклади системи освіти для дітей, які потребують корекції фізичного або розумового розвитку” [5].

Серед поставлених завдань Концепції Державної програми розвитку освіти на 2006–2010 роки, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 липня 2006 року, є: створення умов для здобуття якісної освіти інвалідами; забезпечення варіативності здобуття якісної базової, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти відповідно до здібностей та можливостей громадян з обмеженими можливостями, орієнтованої на інтеграцію їх у соціально-економічне середовище; безоплатність здобуття освіти в державних і комунальних навчальних закладах для дітей з особливими потребами; формування мережі навчальних закладів, здатних забезпечувати надання високоякісних освітніх послуг – створення дошкільних навчальних закладів різних типів, профілів і форм власності, цілісних міжгалузевих багаторівневих систем позашкільних навчальних закладів; оптимізація структури загальноосвітніх навчальних закладів для однозмінного навчання, створення умов для профільного, екстернатного й дистанційного навчання; упорядкування регіональної мережі спеціальних навчальних закладів усіх рівнів освіти для громадян з особливостями психічного та фізичного розвитку, забезпечення інтеграції їх у загальний освітній простір.

Серед Актів Кабінету Міністрів України чинне місце належить Державній типовій програмі реабілітації інвалідів, яка затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 8 грудня 2006 року. У додатку 1 до цієї постанови містяться переліки послуг, що надаються інвалідам з ураженням опорно-рухового апарату та центральної й периферичної нервової системи, з ураженням органів слуху, зору, внутрішніх органів. Серед них: освітні послуги – колективна форма навчання, у тому числі інтегроване та інклюзивне навчання; спеціальні засоби для освіти – меблі спеціального призначення для навчальних закладів усіх типів.

Серед указів Президента варто відзначити Указ Президента України від 18 грудня 2007 року “Про додаткові невідкладні заходи щодо створення сприятливих умов для життєдіяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями”, в якому говориться про: створення умов для навчання (за відсутності протипоказань) дітей-інвалідів у неспеціалізованих загальноосвітніх навчальних закладах; удосконалення навчально-матеріальної бази загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих навчальних закладів для забезпечення освітніх потреб дітей та молоді з інвалідністю; видання у достатній кількості спеціальних підручників, наочно-дидактичних матеріалів і посібників для дітей-інвалідів і дітей, які потребують корекції фізичного та/або розумового розвитку.

У грудні 2009 року Україна ратифікувала Конвенцію про права інвалідів, де в статті 24 вказано, що “держави-учасниці визнають право інвалідів на освіту, забезпечують інклюзивну освіту на всіх рівнях і навчання протягом усього життя. Держави-учасниці забезпечують, щоб діти з обмеженими можливостями здоров’я могли мати доступ до загальної вищої освіти, професійного навчання, освіти для дорослих і навчання протягом усього життя без дискримінації та нарівні з іншими”.

Серед Актів Міністерства освіти і науки України слід звернути увагу на Концепцію розвитку інклюзивної освіти (затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 1 жовтня 2010 р. №912). У загальних положеннях якої говориться, що приєднавшись до основних міжнародних договорів у сфері прав людини (Декларації ООН про права людини, Конвенції ООН про права інвалідів, про права дитини), Україна взяла на себе зобов’язання щодо дотримання загальнолюдських прав, зокрема, щодо забезпечення права на освіту дітей з особливими освітніми потребами.

Мета Концепції – створення умов для удосконалення системи освіти та соціальної реабілітації дітей з особливими освітніми потребами, у тому числі з інвалідністю, шляхом упровадження інноваційних технологій, зокрема, інклюзивного навчання; формування нової філософії суспільства щодо позитивного ставлення до дітей та осіб з порушеннями психофізичного розвитку та інвалідністю. Відповідно до мети основними завданнями є: запровадження інноваційних освітніх технологій в контексті форм інклюзивного підходу та моделей надання спеціальних освітніх послуг для дітей з особливими освітніми потребами, в тому числі з інвалідністю; формування освітньо-розвивального середовища для дітей з особливими освітніми потребами шляхом забезпечення психолого-педагогічного, медико-соціального супроводу; впровадження інклюзивної моделі навчання у загальноосвітніх навчальних закладах з урахуванням потреби суспільства; удосконалення системи підготовки та перепідготовки педагогічних кадрів, які працюють в умовах інклюзивного навчання [7].

Висновок. Проведений аналіз законодавчих та нормативно-правових документів засвідчив, що політика сучасної України щодо дітей з обмеженими можливостями здоров’я, що потребують реабілітації та інтеграції, характеризується максимальним залученням держави до системного вирішення проблем, однак, суспільно-політичний устрій при цьому не змінюється. Незважаючи на те, що в Україні розроблена законодавча база для здобуття освіти дітьми з обмеженими можливостями здоров’я, механізми реалізації цього процесу відсутні, що негативно позначається на розбудові інклюзивної освіти.

Такі гострі й актуальні питання, як освіта дітей з обмеженими можливостями здоров’я, вимагають неухильної уваги законодавців і потребують належного нормативного регулювання та активізації зусиль виконавчої влади для їх практичної реалізації.

Резюме. В статті розглянуто основні питання щодо законодавчої бази України як соціально-правової умови забезпечення права на освіту для дітей з обмеженими можливостями здоров’я. **Ключові слова:** сегрегація, інклюзія, державні документи.

Резюме. В статье рассмотрены основные вопросы законодательной базы Украины как социально-правового условия обеспечения права на образование для детей с ограниченными возможностями здоровья. **Ключевые слова:** сегрегация, инклюзия, государственные документы.

Summary. This article is devoted to the basic questions concerning the legislative base of Ukraine as socially-legal

condition of maintenance of the right for education of children with the limited possibilities of health. **Keywords:** segregation, inclusion, state documents.

Література

1. Закон України №875-ХІІ. “Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні” / Відомості Верховної Ради України. – 1991. – №21. – 252 с.
2. Закон України №1060-ХІІ. “Про освіту” / Відомості Верховної Ради України. – 1991. – №34. – 451 с.
3. Закон України №651-ХІV. “Про загальну середню освіту” / Відомості Верховної Ради України. – 1999. – №28. – 230 с.
4. Закон України №2402-ІІІ. “Про охорону дитинства” / Відомості Верховної Ради України. – 2001. – №30. – 142 с.
5. Закон України №2961-ІV. “Про реабілітацію інвалідів в Україні” / Відомості Верховної Ради України. – 2006. – №2-3. – 36 с.
6. Концепція державного стандарту спеціальної освіти дітей з особливими потребами // Дефектологія. – 1999. – № 4. – С. 2–8.
7. Концепція розвитку інклюзивної освіти / Дефектолог. – 2010. – №3(39). – С. 3–5.